

APIE DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS SĄLYGOS KONSTRUKCIJAS

L. DROTVINAS

Dabartinės lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijos¹ iki šiol nuodugniau nagrinėjamos nebuvo, išskyrus šykščias pastabas elementariose gramatikose-vadovėliuose, vienoje kitoje disertacijoje dialektologijos klausimais ir atskiruose straipsniuose. Todėl, neturint lietuvių lingvistinės tradicijos šiuo klausimu, neretai tenka remtis analogiškais rusų kalbininkų tyrinėjimais².

Šio straipsnio tikslas — apžvelgti sąlygos konstrukcijas pagal tarinių formas šalutiniame ir pagrindiniame sakinyje, tų sakinių prasmę, jų eilės tvarką ir kai kuriuos jungtukus-dalelytes bei įvairius aplinkybinius ir modalinius žodžius.

Turint galvoje lietuvių kalbos veiksmažodžio laikų ir nuosakų sistemos turtingumą, reikia apžvelgti sąlygos konstrukcijas pagal įvairias šalutinio ir pagrindinio sakinio tarinių formas. Šis metodologinis kelias pateisinamas tuo, kad, išskyrus jungtukus *jei(gu)*, *kad* (ir kai kurias kitas priemones), nuo tarinių korelacijų pastebimai priklauso sąlygos — pasekmės reikšmė ir kai kurie jos atspalviai (priežasties, laiko...), o taip pat konstrukcijos modalumas, veiksmy nuoseklumas ar vienalaikiškumas, konkretumas ar abstraktumas bei visų tų reikšmių tarpusavio ryšys, priklausomybė ir sąveika.

Pagal seną lingvistinę tradiciją, sąlygos sakiniai čia skirstomi pagal modalumą į realinius ir nerealinius. Realinių sąlygos šalutinių sakinių tariniai reiškiami visais tiesioginės nuosakos laikais, veiksmažodžio bendratimis, veikiamaisiais dalyviais, nerealinių — tariamosios nuosakos formomis, rečiau bendratimis arba padalyviais. Pagrindinių sakinių tariniai (tiek realinėse, tiek nerealinėse konstrukcijose) gali būti reiškiami įvairiomis veiksmažodžių bei vardažodžių formomis.

¹ Terminas „konstrukcija“ čia vartojamas šalutinio ir pagrindinio sakinio visumos prasme.

² Straipsnis yra didesnio darbo „Sąlygos sakiniai rusų ir lietuvių kalbose“ dalis. Pastarasis yra Vilniaus valst. V. Kapsuko v. universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje.

A. REALINĖS SĄLYGOS KONSTRUKCIJOS

Realinės sąlygos konstrukcijos dar gali būti suskirstytos į keturias pogrupes pagal keturių pagrindinių tiesioginės nuosakos laikų foną³ šalutiniame sakinyje. Kadangi konstrukcijose su būsimoju laiku sąlygos — pasekmės santykis esti ryškiausias, analizė pradedama nuo būsimojo laiko koreliacijų.

I. Sąlygos konstrukcijos su būsimojo laiko fonu šalutiniame sakinyje

Kai šalutinio sakinio, prijungto sąlygos jungtuku *jei(gu)*, tariniai reiškiami įvairiomis būsimojo laiko formomis, rečiau bendratimis, o pagrindinio — įvairiomis nuosakomis ir laikais, paprastai iškyla sąlygos — pasekmės santykis be antrinių sintaksės atspalvių. Veiksmų modalumas gali priklausyti nuo veikslų (tiksliau — nuo priešdėlėtų veiksmazodžių) ir aplinkybinių žodžių. Su modalumo reikšme siejasi ir veiksmų konkretumas ar abstraktumas: konkretūs veiksmai pasižymi didesniu potencialumu negu abstraktūs.

1. Kai abiejuose komponentuose — būsimojo laiko įvykio veikslų formos, — pasekmė įvyks tuoj pat po sąlygos. Laiko nuoseklumas gali būti patikslinamas laiko aplinkybės žodžiais, pvz.:

Neįleisk nieko: jei įleisi, prapulsis SD 17. *Jeigu šią naktį nepaspruksiu, — rytoj atsidursiu beleikiąs į karą...* Ž 20. *Jeigu šiandien, rytoj tu namų neįsigysite... po dviejų savaitių niekur negausite* PC 192.

Neiginys šalutiniame sakinyje gali suteikti konstrukcijai priešpriešos, skiriamąją reikšmę: arba įvyks šalutinio sakinio veiksmas, arba pagrindinio; be to, dialogų kalboje gali būti ir antrinė, grasinamoji, reikšmė.

Jei triukšmas nesiliaus, jie tuoj išvaikys susirinkimą... IS III 298. *Jeigu tamsta tuojau pat nepasižadėsi man padaryti vieno dalyko, aš tamstai viešai suteiksiu didelį nemalonumą* PV 65.

Nagrinėjamieji sakiniai gali turėti apibendrinamąją prasmę, priklausančią nuo visos konstrukcijos arba nuo vientisinių beveiksnių sakinų, pvz.:

Jei žmonės reikalą tiktai supras, kiekvienas laiko darbui tam suras TT 331. *Jei valgyte neprivalgysi, laižyte neprilaižysi* Sm. t. 111.

2. Jei pagrindiniame sakinyje eigos veikslas, taip pat esti laiko nuoseklumas, kuris, be to, gali būti paryškinamas aplinkybiniais žodžiais.

...Jeigu jis sužinos Tutkaus paslaptį, apie ją tą pačią dieną skambės visa korporacija AVc 462. *Mes tavęs nejudinsim, jeigu tu paremsi mūsų idėją* PC 245. *Jei išplauksi į kraštelį, mano mielas būsi; jei nuskęsi į dugnelį, danguj linksmas būsi* SS 33.

3. Kai šalutinio sakinio tariniu eina būsimojo laiko eigos veikslų formos, o pagrindinio — įvykio, tai veiksmas-sąlyga laiko atžvilgiu esti neapibrėžta. Iš tikrųjų šalutinio sakinio veiksmas jau vyksta dabar, o gali-

³ „Laiko fonas“ arba „laiko reikšmė“ čia vartojama platesne prasme, negu gramatiškoje vartojamas „laikas“.

mą jo tęsinį ateityje pertrauks pagrindinio sakinio veiksmas, kaip pirmojo rezultatas. Pavyzdžiui:

*Jei neleisi, iškelsime duris... Ž 287. Jeigu visi darbininkai vienin-
gai veiks, sulauksime... IS III 53. Jei gyvendintina — prisigy-
vens, jei vargtina — prisivargs Sm. t. 353. Lauką išleisime pusėn;
jei bus iš pusės sunku pragyventi, aš dar prisiūsiu VKr 218.*

Pastebėtina, kad vieni laiko aplinkybės žodžiai gali paryškinti sąly-
gos pertraukiamumą, kiti — sąlygos-pasekmės vienalaikiškumą.

*...Jeigu niekas nežiūrės, aš pats pasieksiu kleboną rytoj pat...
Ž 151. Jeigu moteriai liepsi prisiekti, tai ji niekad os neiškęs... PV 208.*

4. Dažnai sutinkami sąlygos sakiniai su eigos veiklo tariniais abie-
juose komponentuose. Tada, jei nėra laiko aplinkybės žodžių, ir sąlyga,
ir pasekmė esti menčiau apibrėžtos.

*Jeigu aš kovosiu, tai aš žinosiu, ir su kuo IS III 224. Jei no-
rės dorai gyventi, dirbs ir gyvens PV 437. ...Jei gerai vyks, mes jį
(namą. — L. D.) po trejų metų tikrai galėsime pastatyti prie Nemuno...
PC 196. ...Tu už mano galvos būsi ponias, jei mane mylėsi, klau-
sysi... Ž 287. Jeigu aš būsiu gyvas, be abejo, mane matysite
drauge su tais, kurie kovoja dėl naujo gyvenimo AVc 407.*

5. Tariniais gali eiti būsimojo laiko veikiamieji dalyviai, turį gimī-
nės, skaičiaus ir veiklo kategorijas; jeigu tarinys sudėtinis, dalyvinę for-
mą turi jungtis.

*Dabar teismo pirmininkas suriko, kad, jeigu jis dar vieną žodį ne-
paklaustas pasakysiąs, būsiąs išvestas iš teismo salės ir nu-
baustas už nedrausmę. Juoksmui kiek aprimus, jis pareiškė, kad lei-
siąs policijai išvaryti publiką iš salės, jei ji nesilaikysianti
ramiai... IS III 177. Jei pasirodysią, kad jis turįs užtektinai žinių, bū-
sią matyti, ar jis tinkamas, ar ne AVc 61.*

Kaip matome, netiesioginė kalba suteikia sąlygos konstrukcijai tam
tikrą nerealumo, netikrumo atspalvį. Palygink atvejus su dalyviniais ta-
riniais tik pagrindiniame sakinyje:

*Sako — visą barzdą jam išrausia, jei neatiduos gražia daba ark-
lių VKr 192. ...Patys ponias raminosi: jei truks — patys pridė-
sią PC 380.*

6. Sudurtinės atliktinės būsimojo laiko formos sąlygos konstrukcijose
pasitaiko retai. Tokios formos savo reikšme artimos būtajam laikui, ypač
kai viename iš komponentų yra būtasis laikas.

*Jaunuolis niekada nemylės savo sužadėtinės ar žmonos, jei jis ne-
bus mylėjęs savo tėvų, draugų, bičiulių Iš laikr. Jeigu dar nebūsi
po kelionės nė dulkių nuo rūbų nusivalęs, vis viena jis nusitemps
pas save į namus PC 328⁴. ...Jie tau pasakys teisybę, jei nebus jau patys
apglumę, atmatų nuo ponų stalo apsiriję... VM-P 237. Jeigu perniek
jie (metai. — L. D.) nuėjo, būsime ir mes brangakmenius išsvaidę M. p. 352.*

7. Komponentų tariniais gali eiti veiksmožodžio bendratys. Tokios
konstrukcijos yra apibendrinamojo pobūdžio ir turi antrinę būtinumo, ne-

⁴ Ši konstrukcija turi sąlygos-nuolaidos reikšmę.

išvengiamumo reikšmę. Šalutinis sakinys eina paprastai prieš pagrindinį. Jei bendratis yra abiejuose komponentuose, tarinių leksinė prasmė ta pati. Pavyzdžiui:

Jeigu jau griaut neteisybę, tai griaut iš pamatų! VM 33. *Jeigu ką dirbti, tai vienas, du — ir padaryti!* PV 303.

Bendratis pagrindiniame sakinyje neretai praleidžiama, o būtinumo reikšmė tokiais atvejais dar labiau paryškėja.

Jiemsdviejm jei eiti, tai tekinom, jei važiuoti, tai kaip vėjas, jei kalbėti, tai balsiai, jei džiaugtis, tai triukšmingai Vžg 461. *Jeigu jau žūti, tai kartu visom* TT 355.

Visos konstrukcijos laiko fonas gali priklausyti nuo pagrindinio sakinio tarinio asmenuojamosios formos. Palygink būsimojo arba esamojo laiko reikšmes:

Jei septynių aukštų mūrą pavadint tautos kultūra, tai jau tos tautos šulai bus mažiausia angelai TT 35. *Jeigu gyventi — reikia ir nusiskusti* PC 84.

Šie pavyzdžiai, kaip ir sąlygos sakiniai, kurių tariniai turi bendrą „kalbėti“ prasmę, lietuvių kalbai nebūdingi ir nevertotini. Tokie sakiniai pasižymi tam tikru pastovumu, o parodydami pašalinę autoriaus pastabą sakomos minties atžvilgiu, jie eina įterptiniais sakiniiais.

Visai be reikalo, Liucija, manęs taip neapkenti. Juk, jeigu atvirai jau kalbėti, ar ne per mane tavo tėvas ėmė taip kilti? PV 124. *Na, jos ne poniotės būtų, jeigu trečiai, o trečioji — ketvirtai nepasakytų saldžių paslapčių apie savo vyrus, meilės sezonus, apie širdžių klimatus, jeigu taip galima išsireikšti* PC 533. *Grėtė atsisėda prie stalo, nes jai atrodo nepadoru dabar palikti seną žmogų vieną su jo kančia ir gėda — jei tai galima taip pavadinti* IS V 216.

8. Laikų nuoseklumas ypač aiškiai pastebimas, esant būsimojo laiko ir liepiamosios (geidžiamosios) nuosakos formų koreliacijai. Tokios konstrukcijos turi privalumo (pageidavimo) atspalvį, priklausantį nuo liepiamosios (geidžiamosios) nuosakos ir įvykio veiksmo formų.

Jei dvaras neleis pasišienauti, nors ėmęs ir išplauk galvijus VM-P 96. *Jei ateis ta laukų bajoraitė, pavaišink ją ir pasakyk, kad palauktų* PV 420. *Jei tave alumi, daina nugirdys — trepsėk ir linksminkis, — netrukus toliau keliausime* PC 12. *Jei aš numirsiu, tegul nesirodo tos mano seserys...* IS III 329.

Iš vientisinių tariamosios nuosakos formų pagrindiniame sakinyje kyla netikrumo atspalvis, plg.:

Jeigu šitoks karas bus, Džimai, — būtų smagu nuvažiuot pasižiūrėt PC 166. *Jeigu tamsta teiksies ją priimti, aš ją tuojau paprašysčiau* PV 99.

9. Sąlygos konstrukcijose su retomis ir nebūdingomis būsimojo ir esamojo laiko koreliacijomis esamojo laiko formos turi kitas, neįprastines laiko reikšmes.

a) Pagrindinio sakinio tarinys gali būti reiškiamas modalinių veiksmažodžių *galėti, privalėti, reikėti...* esamojo laiko ir bendraties junginiu,

kuris sąlygos konstrukcijoje (su būsimąjo laiko forma šalutiniame sakinyje) turi tarsi būsimąjo laiko reikšmę.

Kol kas dar nieko neatsitiko, bet atsitiks. Kiekvienu momentu gali atsitikti, jei manęs negelbėsi VKr 255. *O tėvams pasakyk štai ką: jei jie nenorės gyventi čia, kur aš nurodžiau, tai jie privalo visai išsikelti iš Pikčiurniškės ribų* IS III 252.

b) Einąs po šalutinio pagrindinis sakinyje, kurio tarinys išreikštas esamuoju laiku, gali rodyti kalbančiojo santykį su įvykiu, nusakytu sekančiame, paaiškinamajame (papildinio) sakinyje. Tada faktiškoji pasekmė ir yra ne pagrindiniame, o šalutiniame paaiškinamajame sakinyje, kurio tarinys dažnai reiškiamas būsimuoju laiku.

Sekantį kartą, jei pakliūsi ties mano akimi, manau, kad tau pasidarys juoda PC 185⁵. *...Jeigu rytoj tamsta su manim nevažiuosi Kaunan pas pirmininką, tai prisiekiu visais šventais ir savo šlėktišką garbę, jog aš pakelsiu tokį skandalą...* AV III 147.

c) Esamojo laiko formos gali būti pavartotos būsimąjo laiko prasme, kai laikų nuoseklumas konkretizuojamas apribojamąja dalelyte *tiktai* arba laiko aplinkybės žodžiais.

Dovydai, jei tu čia tik sielvartausi, tai aš išeinu PV 277. *...Jei manęs paklausysite, tuoj gorčinę statau...* Ž 151. *Na, aš leidžiu savo dukterį, jei tą išpildys, ką aš pasakysiu* SD 36.

10. Galų gale, paminėtinos sąlygos konstrukcijos, kurių pagrindinio sakinio tariniai reiškiami asmenuojamųjų būtojo kartinio ir būsimąjo laiko veikiamųjų dalyvių arba bendraties junginiais. Tokiais atvejais būtojo kartinio laiko asmenuojamoji forma reiškia ketinimą, pasiryžimą ką nors atlikti, padaryti, o tas „kas nors“ yra nusakomas bendratimi arba būsimąjo laiko dalyviu.

Kunigas grasino jį iškeiksiąs ir nepriimsiąs į šventą vietą, jei jis susidės su žandarais ir policija... VM-P 304. *Burnos man neuždarysi, nors jis ir grasino užmušiąs, jei pasakysiu...* AVc 103. *Jei ponija graipienė leisi, aš pasižadėčiau už jo ištekėti, kai tik [...] baudžiovą numes...* AV VI 18.

Vadinasi, kai šalutinio sakinio tariniu eina būsimąjo laiko arba bendraties formos, pagrindinio sakinio tarinys gali būti reiškiamas įvairiai, išskyrus būtąjį dažninį laiką. Pagrindinis jungtukas — *jei(gu)*. Antriniai atspalviai (būtinumo, privalumo, pageidavimo, apribojimo) nežymūs ir nekeičia pagrindinės sąlygotumo reikšmės. Veiksmų nuoseklumas priklauso nuo pagrindinio sakinio laiko fono, veiksmožodžių veikslų arba aplinkybinių žodžių. Modalumo atžvilgiu veiksmi hipotetiški, netikri.

II. Sąlygos konstrukcijos su esamojo laiko fonu šalutiniame sakinyje

Dabartinės lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijos su esamojo laiko ir įvairių kitų formų koreliacijomis sudaro labai turtingą ir nevienalytę grupę, kuri dar gali būti suskirstyta į tris pogrupes pagal pagrindinio sakinio laiko foną (būsimąjo, esamojo ir būtojo kartinio laiko). Šios

⁵ Plg.: jei pakliūsi ties mano akimi, tau pasidarys juoda.

grupės konstrukcijose tarp komponentų pasitaiko nemaža pastovių junginių ir apibendrinimų. Nevienarūšės tokios konstrukcijos ir sintaksine reikšme: be pagrindinės — sąlygotumo reikšmės, daugumas jų turi priešasties, laiko atspalvius, kurių susidarymo prielaidos yra jau pačiose tarinių koreliacijose, o tam tikros leksinės-morfologinės priemonės šiuos atspalvius dar labiau paryškina.

I pogrupė. Šių konstrukcijų pagrindinio sakinio tariniai reiškiami tiesioginės nuosakos būsimąjo laiko, liepiamosios, geidžiamosios (leidžiamosios), vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis ir bendratimi; vardažodiniais tariniais kartais eina ir esamojo bei būsimąjo laiko veikiamieji dalyviai. Pastebėtina, kad konstrukcijoms su priešdėlėmis veiksmažodžio formomis būdinga apibendrinamoji prasmė. Dalis šių konstrukcijų komponentų pasižymi tam tikru pastovumu, sustingimu, o tai rodo šių konstrukcijų gyvybingumą ir paplitimą lietuvių kalboje. Veiksmų nuoseklumas čia labai ryškus: sąlyga vyksta dabartyje, o pasekmė įvyks ateityje. Priešasties atspalviai, priklausą nuo esamojo laiko konkretumo, dar labiau išaiškėja nuo jungtukų, dalelių (*kad, jau, o...*) ir t. t.

1. Konstrukcijose su esamojo-būsimąjo laiko koreliacijomis sąlygos-pasekmės santykių nuoseklumas gali priklausyti nuo veikslų ir laiko aplinkybės žodžių, pvz.:

Jeigu norite man pasakyti komplimentą, galėsite tai atlikti kitą kartą AVc 315. Kaipgi tamsta šiandien kalbėsi su žmonėmis, jeigu nemoki kalbėti su savo tėvo motina? PV 260. O bernas [...] pareiškė, jei Marė eina nti, ir jis eis į s. IS III 83.

2. Jei pagrindiniame sakinyje yra įvykio veikslas, laiko nuoseklumas dar labiau išryškėja. Esamojo laiko eigos veikslų formos šalutiniame sakinyje gali reikšti ilgą, pastovų veiksmą, kurį ateityje pertrauks kitas veiksmas, kaip pirmojo rezultatas.

Jei liga smarkėja ir laikosi, tai neabejotinai reiks mirti Sm. t. 209. Jeigu aš nežinau, jis man pasakys į s... IS III 292. Kad tu taip per akis meluoji, ir aš tau kitaip padarysiu SD 130.

Panaši laiko nuoseklumo reikšmė esti ir tada, kai šalutiniame sakinyje būna vardažodinis tarinys. Pastebėtina, kad parodomasis įvardis *toks, tokia*, pabrėžiantis kokybės pilnatį, šalutiniame sakinyje su daugia-reikšmiu jungtuku *kad* gali nulemti priešasties reikšmę, pvz.:

Šneki, šneki, o nepasakai kame; jei gera žemė, na, tris šimtus Levukas suteks Ž 25. Kad tu toks puikus, štai aš gausiu juostą, dar gražesnę negu tavo VKr 50. ...Kad tu esi tokio talento, tavęs niekas nesuglobs SD 123.

3. Retos yra sąlygos konstrukcijos su priešdėlėtų veiksmažodžių esamojo ir būsimąjo laiko koreliacijomis, kai laikų skirtybės pabrėžia tik veiksmų laiko nuoseklumą, o priešdėlėtos esamojo ir būsimąjo laiko formos reiškia daugkartinius veiksmus. Tada iškyla laiko atspalviai, ypač konstrukcijose su jungtuku-dalelyte *kad*. Tokios konstrukcijos būdingos vaizdingai šnekamajai kalbai.

Patys gerai žinote... jeigu nuveži, dar pasiūlai ir laiku žmogui susimėti padėti, juk kiekvienas neatsisakys tuos du šimtus už sugaištą laiką ir tarpininkavimą paimti PC 316. Kad nuaudžia juostą, nei tu ja atsigrožėsi, nei tu ja atsidžiaugsi VKr 45.

4. Atskirai paminėtinas didelis sąlygos sakinių skyrius su esamojo ir būsimąjo laiko koreliacijomis, kai pagrindinis sakinytis turi retorinio klausimo formą ir dažniausiai eina prieš šalutinį sakinį. Kadangi šalutiniame sakinyje konstatuojamas koks nors faktas, tai pagrindinis sakinytis-retorinis klausimas esti panašus į rezultatą, dėl to čia galimi priežasties atspalviai. Be to, šios konstrukcijos turi tam tikrą apibendrinamąją prasmę ir yra būdingos gyvai dialoginei kalbai.

Asmens vartosena, atrodo, sietina su veiksmazodžio veikslu. Pavyzdžiui, kai pagrindiniame sakinyje eigos veikslas, tai galimos visos trys esamojo laiko asmens formos, bet dažniausiai sutinkamas II asmuo:

Kur aš tau lįsiu į akis, jei tu manęs nenori matyti! IS III 69. Ką gi jau darysi, jeigu negali PV 43. Kas gi tuomet turės pinigų, jeigu jų senas pirklys neturi? PV 263. Ką čia klijuosi, kaip klijuosi, kad ir taip jau viskas sulipę, ponas Krukai! PC 468.

Pagrindinis sakinytis su įvykio veikslu formomis gali būti pastovus žodžių junginys, o jo tarinys dažniausiai reiškiamas tik vienaskaitos II asmeniu.

Ką čia išmeluosi, kad teisybė akis bado, — atsiduso Bulvinis sėsdamas Ž 159. E, kur nenuliūsi žmogus, — kalba Rimšis: — kad aš dabar esu pats seniausias visam sodžiuje VKr 96. Jeigu jis ir dabar jau turi pinigų, tai kas bus toliau... PV 18.

Ypač dažnai pagrindiniu sakiniu eina pasakymas *ką padarysi*:

Ką padarysi, kad jau toks lietuviu ponelio, viršininko, biurokrato gyvenimas... PC 391. Ką padarysi, jeigu žmonės įpratę į viską žiūrėti su perspektyva... Iš laikr.

5. Pagrindinio sakinio tariniu gali eiti bendratis, kurios modalinė ir laiko reikšmė įvairuoja priklausomai nuo esamojo laiko formų šalutiniame sakinyje ir laiko aplinkybės žodžių kontekste. Pastebėtina, kad infinitiviniai pagrindiniai sakiniai yra būdingi tik šios rūšies sąlygos konstrukcijoms, kai pagrindinis sakinytis turi retorinio klausimo formą.

Berneli mano, raiteli mano, ko mudviem bijoti, ko mudviem baidytis, jei mudu abudu! VKr 38. Kam man tave laikyti, kad nežiūri nė gyvų daiktų kaip reikiant? IS III 89. Kam gi pykti, jei pats tu kalatas? TT 62.

Apibendrinamoji prasmė esti dar aiškesnė, kai šalutinio sakinio tariniais eina vardažodinės arba beasmenės formos.

Jeigu neapmokamas jėjimas, — kodėl nenuėiti? PC 97. ...Jeigu yra galimumo būti turtingiems, tai kodėl gi jais netapti? PV 298. Kodėl nepakalbėt, neišgert, jeigu iš tikrųjų kalbama apie geresnį, pelningesnį biznį! PC 167.

6. Dialoginėje kalboje labai dažnai vartojamos sąlygos konstrukcijos su liepiamąja nuosaka pagrindiniame sakinyje; šalutiniame — esamojo

laiko eigos veiksmo formos. Kadangi liepiamajai nuosakai būdinga privatumo, būtinumo reikšmė, — o tam pagrindo gali būti duodama ir šalutiniame sakinyje įvairiais jungtukais, dalelytėmis, komponentų eilės tvarka ir jų leksine prasme, — tai šiose konstrukcijose neretai esti antrinė priedasties reikšmė. Be to, visoms šioms konstrukcijoms būdingas aiškus sintaksinių santykių nuoseklumas.

Palyginkime eigos veiksmo formas abiejuose komponentuose; vardažodinis tarinys gali nulemti apibendrinamąją prasmę:

Buše, jei tu dėl savo turtų taip baiminies, dėl savo tų skarmalų, tai žinok, aš tuoj išeinu IS III 70. *Nelįsk tu prie jų, kad jie tave skriaudžia, žaiski vienas...* VKr 168. *Kad tu senas, nedaryk kaip mažas vaikas* VKr 76.

Apibendrinamoji konstrukcijų reikšmė ypač aiški, kai šalutiniai sakiniai beveiksniai:

Jei nori būti laimingas, saugokis puikybės ir moterų PV 351. *Jei pasta-to (kortuojant. — L. D.) — kirsk ir neklausk* PC 483. *Jei tau duodama, tai imk, jei esi siunčiamas — neik* Sm. t. 347.

Liepiamosios nuosakos įvykio veiksmo formos paryškina pasekmės realizavimo būtinumą, neišvengiamumą:

Jeigu tamsta tikrai žinai, kas tos knygos autorius, tai būtinai pasakyk PV 195. *Kad turi, tai paskaityk mums čia balsu, visi žinosim...* Ž 260. *Jei reikia kur — sutik... pasirašyk...* TT 327.

Šalutiniu sakiniu gali eiti pastovus žodžių junginys *jei kas negerai*, vartojamas išplėstine, esamojo nuolatinio laiko prasme:

Jei kas negerai — pasakyk AVc 250. *Jeigu ten kas nors negerai, būk vyras!* PV 168.

Liepiamosios nuosakos reikšme gali būti pavartota veiksmožodžio *prašyti* esamojo laiko I asmens forma laisvame junginyje su liepiamąja nuosaka ar bendratimi (bendratis gali būti ir išleidžiama). Pagrindinis sakinys turi mandagaus įsakymo reikšmę.

Jeigu tikrai neturi nė cento pinigų, še, prašau, imk tą šimtinę! PV 368. *Jeigu norite girtuokliauti, ponai, prašau eiti į karčiamą* AVc 88. *Klausykite — jeigu turite laiko, prašau pas mane* AVc 331.

7. Kai pagrindiniame sakinyje yra geidžiamoji (leidžiamoji) nuosaka, pasižyminti tam tikru būsimąjo laiko fonu (tik su mažesniu pasekmės potencialumo laipsniu), išskyla geidžiamoji reikšmė.

Geidžiamoji nuosaka dabartinėje lietuvių kalboje turi analitines ir sintetines formas, kurios semantiškai nesiskiria.

a) *Jeigu mes išrenkame* (valdžią. — L. D.), *tai tegu ji mus valdo, o ne vedžioja už nosies!* PV 306. *Marti, kad nori, tegu gyvena ir pas mus* AV III 266.

b) *E, vėl mano amžiui užteks, o sūnus tėsistato sau, jei jisai nori* VKr 184. *Tepabando, jei giltinė kuso!* Ž 146.

Konstrukcijose su minėtosiomis tarinių koreliacijomis kartais yra galima užkeikimo, užbūrimo prasmė, priklausanti nuo pagrindinio sakinio turinio:

Te dievas mane nubaudžia, jeigu aš meluoju... PV 363. Jeigu tai netiesa, jūsų ekselencija, tegu mane saulei šviečiant perkūnas trenkia, tegu žemė praryja! PV 215.

8. Apžvelgtose esamojo laiko-liepiamosios nuosakos koreliacijose yra realios prielaidos priežasties atspalviams susidaryti; juos paryškina ir pagalbinės priemonės (daugiareikšmis jungtukas *kad*, stiprinamoji dalelytė *jau*, sudedamasis jungtukas *o* ir t. t.). Be to, jei pagrindiniame sakinyje yra geidžiamoji nuosaka, priežasties atspalviai mažiau jaučiami:

Kiek dukterų, tiek naujų bėdų. O kad jau žmogus turi jas kelias, tai nors gulk ir mirk VKr 71. Jeigu jau bloga, tegu visiems bus negera PV 424.

Antrinė priežasties reikšmė išskyla taip pat, pavartojus parodomąjį įvardį *toks, tokia...*, *taip*. Šnekamojoje kalboje šalutinis sakinys su įvardžiu *toks* reiškia neigiamą kokybę, ir visa konstrukcija turi ironiškumo atspalvį, pvz.:

Jeigu tu toks kupinas meilės, tai skubėk namo PV 258. Jeigu namie jis toks niekam vertas, tai tegul jį mokytojas pamoko IS III 94. Jeigu tu toks, eik po velnių iš mano akių! PV 314.

Panaši sintaksinė reikšmė susidaro ir tada, kai pagrindiniame sakinyje stiprinamosios dalelytės *ir, nė*, einančios po atliepiamojo žodžio *tai*, paryškina pasekmės vyksmo būtinumą:

Jei liepia, tai ir eik PV 363. Kad nežinota, tai ir nekalbėkita!.. VKr 70. Jei negali padaryti, tai nė neprižadėk... AVc 361.

Minėtųjų leksikos priemonių, paryškinančių antrinę priežasties reikšmę, paprastai nebūna konstrukcijose su būsimojo ir būtojo dažninio laiko koreliacijomis, kurioms priežasties reikšmė, apskritai, nebūdinga. Antra vertus, jei tokios priemonės čia retkarčiais ir pasitaiko, tai konstrukcija turi sąlygos-laiko reikšmę. Palyginkime:

Kad jau tamsta taip norėsi, iškelsim ir vestuves... AV III 118. Arė dabar paniurę, be reikalo nešūkavo ir nepliaukšėjo botagais, bet jeigu jau sušukdavo, tai piktai ir grasinamai, o jeigu jau pliaukšteldavo, tai neįorą, bet į jaučio nugarą ar šoną VM-P 76.

9. Kai pagrindinio sakinio tariniais eina vientisinės tariamosios nuosakos formos, konstrukcija turi tam tikrą geidžiamąją reikšmę:

Jei norime, kad būtų vilnos pilna, avių nereiktų su vilkais maišyt Iš laikr. ...Jeigu jau kas daroma, tai kad būtų padaryta! PV 95. Tu vis su savo piktumu! ...kad nieko nenusimanai, geriau nekalbėtai VKr 268.

Modalinė stiprinamoji dalelytė *nors* (pagrindiniame sakinyje) suteikia gretinimo atspalvį. Toks pagrindinis sakinys reiškia pageidavimą ir prašymą ateičiai. Pavyzdžiui:

Parvažiuotum nors pažiūrėti, kaip bitės medų neša. Jeigu šiaip jau nenori mūsų, senių, žiūrėti PV 246. Jei patsai neini, nors paprašytai ką... VKr 198. Nors marškinius permaintytai, jei eini kur VKr 198.

Visose apžvelgtose esamojo laiko sąlygos konstrukcijose veiksmų nuoseklumas yra ryškus ir be laiko aplinkybės žodžių. Modalinė konstrukci-

jų reikšmė priklauso nuo aprašomųjų faktų, reiškinių konkretumo bei realumo laipsnio. Jei ryškus potencialumas, atsiranda priežasties atspalvis, neretai paryškinamas ir leksikos priemonių. Veikslų vaidmuo nedidelis; dažniau sutinkamas įvykio veikslas. Veiksmų subjektai dažniau konkretūs, apibendrinimai retesni.

II pogrupė. Šios pogrupės konstrukcijose veiksmų nuoseklumas ne toks aiškus ir neretai reikalingas laiko aplinkybės žodžių, o potencialumo laipsnis yra didesnis, kadangi faktai realesni, konkretesni, tuo pačiu aiškesnė ir antrinė priežasties reikšmė. Nuo ankstyvesniųjų šios konstrukcijos skiriasi tuo, kad jose yra daugiau apibendrinimų, kurie reiškiami sąlygos konstrukcijomis su priešdėlėtų (be priesagų) esamojo laiko veiksmožodžio formų koreliacijomis.

1. Kai abiejuose komponentuose yra eigos veiksmo formos, gali susidaryti arba sąlygos-pasekmės vienalaikiškumas, arba jų nuoseklumas; pastarasis yra organiškai susijęs su sąlygos-pasekmės santykių logiška raida (sąlyga vyksta prieš pasekmę) ir gali būti paryškinamas laiko aplinkybės žodžių arba konteksto. Veiksmai gali būti konkretūs ir abstraktūs, apibendrinantys; tariniai — veiksmožodiniai ir vardažodiniai:

Dėdule, ar tai jau nebi jai eigulio, kad, suleidęs gyvulius sėtinėn, visa gerkle šūkaloji? VKr 64. *Jeigu dėdė atsisakai mane gėbėti, aš tučiuojau dumių užsienį* PV 314. *Bet, tu ponediev, argi mano kaltė, kad jis nieko neturi?* IS III 173. *O kuriems paibeliams jam bereikalingas tas tavo protas, jeigu jis toks mokytas?* PV 47.

2. Kai kurios sąlygos konstrukcijos yra tapusios patarlėmis, priežodžiais su būdinga šiems apibendrinimams laiko pastovumo, trukmės reikšme. Tokioms konstrukcijoms būdingas laiko atspalvis.

a) Pavyzdžiui — sąlygos konstrukcijos, kurių komponentais eina įvairūs vientisiniai beveiksniai sakiniai su esamojo laiko eigos veiksmo formomis:

Jos kerštui nėra ribų, jei kaltininke savo „seserį“ randa AV III 204. *„Jeigu ką darai — pirmiausia reikia apgalvot gerai“* TT 362. *Jeį gero draugo negali priimti, būna skaudu* Sm. t. 233.

b) Panašus abstrakcijos laipsnis yra ir konstrukcijose su vardažodiniais tariniais (viename arba abiejuose komponentuose):

Jeį galva nesveika, nesveikas ir visas kūnas Sm. t. 193. *Jeį kas nieko neturi — tuo geriau, mažiau rūpesčių* PC 99. *Ir ėmė čia vienas antram skųstis, kaip dabar sunku ūkininkui, jeį savo darbininko neturi* VKr 152. *Sako, jeį neturtingas, jeį neturi pinigų, tai ir bylinėtis nereikia* AV III 64.

c) Analogišką apibendrinamąją reikšmę turi ir tos sąlygos konstrukcijos, kurių bent vieno komponento tariniu eina priešdėlėtos esamojo laiko formos su daugkartinio, pastovaus laiko reikšme.

Jeį tik panėri, daug artojas velka TT 331. *Kaip šuo pasalkandis, neįkanda, jeį negali...* Ž 255. *Jeį Bušė ko nors užsigėidžia, jeį, lūžt trūkst, turi gauti* IS III 32.

d) Apibendrinamoji reikšmė sąlygos konstrukcijose iškyla visais tais

atvejais, kai abiejų komponentų tariniais eina priešdėlėtų veiksmazodžių esamasis laikas. Atkreiptinas dėmesys į skaičiaus vartoseną: vienskaita gali būti vartojama vietoje daugiskaitos, o daugiskaita — kuopine prasme. Tokiais sakiniais reiškiamos žmonių elgesio normos, papročiai, gamtos dėsniai ir t. t. Pavyzdžiui:

Aš, jeigu a t s i g u l u vėliau kaip dvyliktą valandą, paprastai neužmiegu, todėl eiti namo nėra tikslo AVc 190. Jei laisva moteriškė i š t e k a už baudžiauninko, tuo pačiu ji p a s i d a r o baudžiauninkė Sm. t. 489. Jei varnos susukta netinkamoj vietoj lizdus, juos i š d r a s k o PV 418. O jeigu valkataujančioms čigonaitėms p a s i ū l a i duoną užsidirbti sąžiningu darbu, tai iš to jos tik p a s i j u o k i a. Iš laikr.

e) Kai kuriais atvejais esamojo nuolatinio laiko reikšmę, priklausančią nuo konteksto ir laiko aplinkybės žodžių, gali turėti ir priešdėlėtos būtojo kartinio laiko formos. Šios formos, eidamos šalutinio sakinio tariniu (kai pagrindinio sakinio tarinys išreikštas esamuoju laiku), netenka būtojo kartinio laiko reikšmės ir tereiškia veiksmo-sąlygos baigtį, nenurodydamos konkretaus laiko.

Ir štai Pikčiurnienė padarė didelį atradimą: jeigu tau gyvenimas gerai klojasi, tai visada ir dievas padeda, bet jeigu jau į k l i m p a i į bėda, tai ir jis jokios išeities, matyt, nebežino... IS III 212. Jei Martynas eina į karčiamą, tu galus grobstais, jei jis dabar s u g a l v o j o sau tokią mažą pramogą, tu vėl iš proto eini IS III 51.

f) Galų gale, sąlygos konstrukcijų tariniais gali eiti neveikiamųjų dalyvių esamojo laiko bevardė giminė (be jungties):

Dabar Pikčiurna pasidarė drąsesnis. Juk jeigu š a u k i a m a prie tvarkos, tai s k a i t o m a s i su juo, ir jo kalba nebloga IS III 276. Jei tarp apynių n e p r i s m a i g s t o m a virpčių, iš jų nebūna naudos... Sm. t. 413. Jeigu n e g a l i m a, tai n e g a l i m a PV 303.

Kai pagrindiniu sakiniu eina asmeninis sakinyš, visos konstrukcijos prasmė esti konkretesnė:

O jeigu norima padainuoti, tai mes t u r i m e ir savo gražių dainų AVc 278. Jei dorai elgiamasi, nė vienas nemuša IS IV 106.

Vadinasi, apibendrinamoji sąlygos konstrukcijos prasmė priklauso nuo komponentų — vientisinių sakinių pobūdžio, nuo priešdėlėtų nepriesaginių veiksmazodžių arba visos konstrukcijos turinio.

3. Sąlygos konstrukcijos su tariniais, išreikštais esamojo laiko veikiamaisiais dalyviais (abiejų veikslų), reiškia netiesioginę kalbą, o būdamos dar sudėtingesniame sudėtiniame sakinyje, laiko reikšmė jos identiškos praesens historicum laikui. Pavyzdžiui:

Kadangi ponas Gerulavičius pasakė, kad tai galutinės jo, pirmininko, sąlygos, ir jei jie n e n o r i ar n e s u t i n k a, tai ir jis galys tuojau grąžinti jiems auksinius, Sadukevičiai ir nesiderėjo AV III 72. Priėjo jis prie to, kad sakėsi pats visuomet taip daręs: jeigu i š e i n a s anksčiau, — visuomet p a k l a u s a s, ką apie jį kalba PC 358.

4. Konstrukcijos su esamojo laiko formų koreliacijomis dažnai turi šalutinę priežasties reikšmę, priklausančią nuo tam tikrų (jau minėtų ir kitų) priemonių.

a) Pastebėtina, kad priežasties atspalvį tik retais atvejais gali paaiškinti komponentų prasmė, jų eilės tvarka ar sakinio dalių pabrėžimas, išskyrimas, pvz.:

Jei aš nieko nenusimanau, kam tariasi su manim VKr 268. Jei tu nenori, pas šeiminingę einu aš pats AVc 180. Jeigu aš lošiu, aš žinau, kad darau tikrą reikalą AVc 435.

b) Iš struktūrinių priemonių, nulemiančių priežasties atspalvį, paminėtini modalinių veiksmažodžių *turėti, galėti, norėti* esamojo laiko ir bendraties formų junginiai pagrindiniame sakinyje. Antrinė priežasties reikšmė tokiais atvejais priklauso nuo modalinio veiksmažodžio, nuo jame glūdinčios pasekmės tikimybės laipsnio. Suprantama, tas laipsnis aukštesnis veiksmažodyje *turėti (privalėti)*, nors gali priklausyti ir nuo komponentų prasmės,rieveksminių žodelių *iš tikrųjų, tikrai, taip...* arba stiprinamųjų dalelyčių *jau, ir, jungtukų kad, o* ir t. t.

Ko gi aš turiu rūpintis, jei jam galvos nesopa VKr 184. Jeigu tamsta tikrai ją myli, turi tučiuojau pas ją nuvykti PV 57. Jeigu iš tikrųjų taip yra, tai aš ponį galiu vadinti ir ponia patriotiene PV 122.

Palyginkime priežasties atspalvius, priklausančius nuo leksinių priemonių:

Jei mano žmona taip sako, tai taip ir yra IS III 306. Nors ir skaudu, Liucija, bet jeigu jau taip yra, tai nėra ko tylėti PV 190. Na, kad mums nėra vietos, tai aš ir einu IS III 243.

Apibendrinimuose vietoje priežasties atspalvio esti antrinė laiko reikšmė:

O kad aš pažadu, tai aš žodį laikau IS III 234. Kad jau žmonės kerta medžius, kuriuos tėvai jų savo naudai sodino, tai man nėra kas čia veikti VKr 92. Jeigu jau skaitai, tai norisi knygoj ką nors gražaus rasti... AVc 163.

c) Šalutinis sakinytis kartais gali būti pastovus žodžių junginys, kai, norint išvengti pasikartojimo, trumpai patvirtinama ar paneigiama anksčiau pasakytoji mintis. Patvirtinamaisiais arba paneigiamaisiais žodžiais šalia jungtuko eina *taip, šitaip, tiek, ne* ir kt., o šnekamojoje kalboje jungtukas kartais ir visai praleidžiamas. Pavyzdžiui:

Jeigu taip, tai viskas tvarkoj! AVc 434. Jeigu šitaip, tai galima drąsiai grįžti namo IS III 100. ...Ko manęs paklausia, tą pasakau, o ne, tai ne... Ž 270.

Kai sakinyje pavartotas jungtukas *kad*, panašūs junginiai pasižymi didesniu priežasties reikšmės ir sandaros pastovumo laipsniu:

A? ...Nenori? Kad taip, tai gerai... Gerai!.. Pažiūrėsim! AV III 147. Kad taip, tai prašau man grąžinti mano kambarėlį... AV III 57. Kad taip, tai taip, lekiam Ž 44.

Vadinasi, šios pogrupės konstrukcijose ne taip aiškūs sintaksiniai santykiai, sąlygos ir priežasties bei laiko reikšmės susipynusios, — jei veiksmai konkretūs, galimas priežasties atspalvis, apibendrinimuose vyrauja sąlygos reikšmė su laiko atspalviu.

III pogrupė. Sąlygos konstrukcijose su neiįprastinėmis esamojo-būtojo kartinio laiko koreliacijomis pasekmė tarsi eina prieš sąlygą; tačiau ir tokiais atvejais logiškas sąlygos-pasekmės nuoseklumas gali būti atskleistas.

1. Pagrindinio sakinio tarinys, išreikštas esamojo sudurtinio atliktinio, būsimojo atliktinio arba būtojo kartinio laiko formomis, turi išplėstinę (perfekto) reikšmę, — tais laikais reiškiamas veiksmas, vyksta praityje, ribojasi su kalbamuoju momentu. Esamojo laiko formos šalutiniame sakinyje gali turėti esamojo konkretaus arba esamojo nuolatinio laiko reikšmę (pastaroji sutinkama apibendrinimuose).

Jeigu sakau, tai, tur būt, tikrai esu šį tą suodęs PV 205. *Jeigu aš ką pamilstu, tai visą savo sielą esu pasiruošęs atiduoti...* PV 164. *Juk jeigu šitas vyras taip biauriai rėkia, tai ir bus gerai nutarusi* IS III 218. *Vladai, jei tiek daug rašau — aš tavęs nepamiršau* (=nesu pamiršęs. — L. D.) TT 152. *...Jei raštinėje nėra, tai pirmininkas bylą pasiėmė* (=yra, bus pasiėmęs. — L. D.) pas save... AV III 139.

2. Pasitaiko atvejų, kai būtojo kartinio laiko formos išlaiko savo reikšmę, o esamasis laikas (šalutiniame sakinyje) turi pastovumo, trukmės reikšmę. Tokiose sąlygos konstrukcijose jaučiamas priešpriešos ir priežasties atspalvis:

Į pievas kodėl nevažiavai, jei jokio darbo neturi? IS III 250. *Reikėjo nieko daugiau nekviesti, jeigu jums nepatogu* PV 92. *Kad taip gerai žinote, kam gi neleidote vakaruškų?* Ž 287. *Jei tam lėšų institutas neturi, galėjo plakatus pasiųsti išperkamui mokesčiu* iš laikr.

Abiem atvejais logiškas sąlygos-pasekmės santykių nuoseklumas atstatomas dėl esamojo ir būtojo kartinio laiko reikšmių sąveikos ir asimiliacijos, dėl tų laikų antrinių, reliatyvių reikšmių.

III. Sąlygos konstrukcijos su būtojo kartinio laiko fonu šalutiniame sakinyje

Šios grupės konstrukcijose neretai sutinkamas priežasties atspalvis, tačiau apibendrinimuose, kur yra eigos veikslas arba vienalaikiai veiksmi, galima ir gryna sąlyga.

1. Nuoseklūs laiko atžvilgiu sąlygos-pasekmės santykiai būna daugelyje konstrukcijų su būtojo kartinio-būsimojo laiko koreliacijomis. Sąlygotumo reikšmė šiose konstrukcijose gali priklausyti nuo eigos veikslo formų, konstrukcijų apibendrinamojo pobūdžio arba tam tikro komponentų hipotetiškumo. Pavyzdžiui:

Jei pasėjai sveiką mintį — ant akmens ji auga TT 201. *Jei gerai išvirei, gerai ir valgysi* Sm. t. 111. *Karlis žino gerai, kad bobai burnos neužčiaupsi, jei jau ji nasrus paleido* VKr 208. *Ji jau seniai atleido Pikčiurnai — ir kaip jam neatleisi, jei jis gėrė konjako su pačiu ponu fon Bergeshochu!* IS III 65.

Jei veiksmas konkretus, priežasties atspalvis gali būti paryškinaamas leksiškai:

Einam, pasikalbėsime, jei jau kartą atvykai AV V 495. Gerai — vesiu, jei taip stojosi.. Ž 319. Na, manau sau, jei įsirašė jis, įsirašysiu ir aš VKr 258. Jei ponas jau taip įsigėdė, tai niekur nuo jo nepasislėpsi VM-P 290. Betgi, kad jisai mano dukteriai tokią gėdą sukėlė ir mane bedieviu pavadino, tai jau aš jį apšauksiu! VKr 179.

2. Kai pagrindinio sakinio tariniu eina įvairios ne tiesioginės nuosakos formos, tai sąlygos konstrukcijų reikšmės analogiškos, kaip ir ką tik nagrinėtuose sakiniuose.

a) Palyginkime sąlygotumo reikšmę:

Bet jeigu tai britai patys išgalvojo, kodėl jiems neužbėgti už akių ir iš tikrųjų nepasidaryt nors dešimt divizijų tokių kareivių? PC 551. Jeigu tau širdis subiuro, b r i s k, bro lau, gilyn į jūrą... TT 88. O jeigu kitaip buvo, tai tegul trenkia mane perkūnas čia ant vietos... IS III 178.

b) Sąlygos-priežasties reikšmė:

Anstolis [...] išsireiškė, kad jis niekuomet nepradėtų išaikvojimo nuo šimto, o jeigu jau nagus ir sąžinę suteršei — lupk iš karto, kad ir milijoną PC 499. Jei tu kryžių paminėjai, tai ir aš tau norėčiau šį tą pasakyti... PV 153. Kad užmušė, teisman skųsk VKr 151.

3. Būtojo kartinio ir esamojo laiko (eigos veikslo) formų koreliacijos nulemia nuoseklius sąlygos-pasekmės santykius. Jei veiksmas konkretus, galimas priežasties atspalvis, apibendrinimuose — antrinė laiko reikšmė.

Na, jeigu tu jau ir Šnekutieneį į kišenę įsikišai, tai nebėra ko ir benorėti iš tavęs IS III 114. Bet jei sostas jau subiro ir gyvenimas pasviro — tupinėt aplink teismus virsta papročiu pas mus TT 65.

Tam tikra apibendrinamoji prasmė galima tais atvejais, kai pagrindinio sakinio tariniu eina modalinių veiksmažodžių turėti, galėti esamojo laiko ir bendraties junginys.

Ponai pradėjo ramint susikivirčijusius, esą, jeigu stiklai sudužo — turi būti galas tiems ginčams PC 359. Jeigu tu mylėjai ir tebemyli, tai turi manim tikėti PV 389. Kaip tu gali oru skraidyti, jeigu dievas be sparnų tave į žemę paleido PC 21.

Kai postpoziciškas (einąs po pagrindinio) šalutinis sakiny s savo funkcija esti panašus į įterptinę pastabą, priežasties atspalvio nebūna. Palyginkime:

...Malonienės tikroji sesuo tokia varginga, kad net per žmones eina — jei dar nenumirė IS III 230. Jis šiandien kare ir gina tėvynę, jei nedezertyravo... IS III 126.

Kai pagrindinis sakiny s reiškia prašymą ar atsiprašymą, tai postpoziciškas šalutinis sakiny s turi priežasties-paaiškinimo atspalvį:

Prašom nepykti, ką gi, jeigu užgavau! PC 357. ...Prašom dovanoti ir neužsirūstinti, jei ką išsitarėm... Ž 41. Prašom prabočyti, jeigu jau kas ne taip buvo, kaip derėjo... PV 27.

4. Skyrium minėtinos sąlygos konstrukcijos su postpozicišku šalutiniu sakiniu, kai pagrindinio sakinio tariniu eina daiktavardis arba būdvardis, reiškia s tam tikrą emocinį vertinimą, o visas pagrindinis sakiny s turi retorinio klausimo formą.

K o k i a č i a b é d a, j e i p a s a k i a u P V 121. K a m m a n V i l n i u s, j e i K a u n e a p g y v e n d i n o t m a n e? T T 53. K u o a š k a l t a s, k a d t a m s t a s u ž m o n a v a ž i n é j a i į K a u n a... A V I I I 243. A r t u k a l t a s, k a d j o k i a u l é p a d v é s é V K r 146.

5. Konstrukcijose su būtojo kartinio laiko formomis abiejuose komponentuose sąlygos-pasekmės santykis kartais gali priklausyti nuo bendros konstrukcijos prasmės; veikslai maišomi, šalutinis sakinyš dažniausiai eina prieš pagrindinį, pvz.:

J e i g u b u v o v e l n i a s — j i s t i k r a i s é d é j o š ią v a l a n d é lę B o b b i k i š e n é j e i r g u n d é j i P C 120. J e i g u j i t i k r a i s a v o t é vą a p l e i d o, t a i, t u r b ū t, t u r é j o p a s ką n o r s n u e i t i, k a s j a i b r a n g e s n i s u ž t é vą P V 278. O j e i i š g e r o s v a l i o s J o n a s p a t a r n a v o v i r é j o m s [...], t a i g a v o p i e t u s i r a t s k i r a i d a r g e rą k a s n į... Ž I V 199.

Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami modalinių veiksmažodžių (*turėti, reikėti, galėti...*) būtojo kartinio laiko ir bendraties junginiais. Tokiais atvejais veiksmų nuoseklumas aiškus, o sąlygos-pasekmės santykis yra fakultatyvus, neapibrėžtas. Pavyzdžiui:

I r j e i g u j i s s t a t é a t e i č i a i p l a n u s, t i k é j o s i, s v a j o j o, j e i g u j i s n o r é j o g y v e n t i, k a i p g y v e n a A m e r i k o j e, — t u r é j o p a s i r i n k t i n a u j a ją s u ž a d é t i n é — T a u p o m a ją K a są P C 98. B e t k a g i a š t u r é j a u d a r y t i, j e i g u m a n t a i p l i e p é P V 284. J u k j e i g u v a i k ū n o r é j a i, t a i r e i k é j o a n k s č i a u p a s i r ū p i n t i, o n e d a b a r I S I I I 117.

6. Konstrukcijos su būtojo kartinio laiko formų koreliacijomis, jei pavartotas jungtukas *kad*, turi priežasties atspalvį, o kai šalutinis sakinyš su *kad* eina po pagrindinio, yra galima mišri sąlygos, paaiškinimo, priežasties reikšmė, pvz.:

K a d b u v o t a u s i ū l y t a, k o n o r i p r a š y k, d é l k o d a n g a u s n e p r a š e i? S D 102. K a t u: d v a rą s u m a n e i į s i g y t i, a r n a m u s s a u s t a t y t i, k a d t i e k p i n i g ū p r i r e i k é? V K r 256. S e s e l e, t u t i k r a i l a b a i p r a d é j a i s e n t i, k a d t a v o a t n i n t i s t a i p s u t r i k o I S I I I 112. A š j a m a t n e š i a u p y r a g o, k a d n e ė m é u ž m o k e š č i o... Ž 212.

IV. Sąlygos konstrukcijos su būtojo dažninio laiko fonu šalutiniame sakinyje

Sąlygos konstrukcijos su komponentų tariniais, pasakytais įvairiomis būtojo dažninio laiko formomis, yra žymiai paprastesnės ir aiškesnės už konstrukcijas su būtojo kartinio laiko fonu šalutiniame sakinyje. Pastebėtina, kad būtojo dažninio laiko formos sąlygos konstrukcijose gali koreliuotis tik su formomis, turinčiomis būtojo dažninio laiko reikšmę. Apskritai, būtojo dažninio laiko formos sąlygos konstrukcijose rodo daugkartinius sąlygos-pasekmės santykius praeityje. Veikslų skirtybės sintaksinei reikšmei įtakos nedaro: šalia elgos veikslų dažnai vartojamos ir priešdėlėtų veiksmažodžių būtojo dažninio laiko formos, reiškiančios daugkartinį trumpą veiksmą, jo pradžią ar baigtį. Visoms šioms konstrukcijoms būdinga tam tikra antrinė laiko reikšmė, o priežasties atspalvis nepastebimas. Be to, šios konstrukcijos turi ir tam tikrą apibendrinamąją

prasmę, tačiau tie apibendrinimai susiję su konkrečiais asmenimis ar daiktais. Be veiksmazodinių tarinių, pasitaiko ir vardažodinių.

1. Sąlygos konstrukcijos su būtojo dažninio laiko tariniais abiejuose komponentuose:

Jei besnausdamas ką sugalvodavo, išeidavo į kiemą, o jei dar kaimynas Zidorius irgi būdavo namie, jį būtinai pas save pamodavo PC 33. *O jei Alfonsas ką jam pasakydavo, tai jis tik šypsodavos sau po ūsais ir darydavo vis vien saviškai* AV III 220. *Užeidavo Ilželė, jeigu jai būdavo pakeliui, pernaktvodavo užkrosnyje* IS III 237.

2. Rečiau abiejų komponentų tariniais eina būtojo dažninio laiko veikiamieji dalyviai, kuriais reiškiamą netiesioginę kalbą. Tada konstrukcijų apibendrinamoji prasmė dar aiškesnė. Pavyzdžiui:

Jei atvažiuodavę svečių ar kas kaimynų prisilankydavęs, tai tėvai tik pasakydavę, kad Jadzė nesveikuoianti, ir tiek, nors visi žinoję, kokia jos liga AV VI 512. *Jeigu pirtis kūrėndavę, visiems išsi-prausus, ateidavusios laumės ir imdavusios pertis... Jeigu vieną atrasdavusios, užkutėndavusios, signalbydavusios* Už. k. 262.

3. Šalutiniame sakinyje kartais pasitaiko ir sudurtinių atliktinių būtojo dažninio laiko formų, reiškiančių veiksmą, įvykusį anksčiau už vientisinėmis būtojo dažninio laiko formomis nusakytą pagrindinio sakinio veiksmą, pvz.:

Jei būdavo atvažiavę svečių, jis gaudavo priedo dar ką nors daugiau AVc 19. *Jos spalva labai dažnai keisdavosi [...], jeigu burmistras būdavo kiek įsiurbęs, — ji primindavo mėlynos slyvos spalvą* PC 361.

4. Stilistikos sumetimais būtojo dažninio laiko prasme neretai vartojama tiesioginės nuosakos būtasis kartinis, esamasis ir būsimasis laikas. Tokiais atvejais vieno kurio nors komponento tariniu eina būtasis dažninis laikas, o minėtos kitų laikų formos antrame komponente turi būtojo dažninio laiko reikšmę. Jeigu būtojo dažninio laiko formų nėra nei viename komponente, daugkartinį veiksmą praeityje rodo laiko aplinkybiniai žodžiai arba artimiausias kontekstas.

a) Būtojo kartinio laiko formos, pavartotos būtojo dažninio prasme:

O jei kurią dieną niekas nėjo, bėgdavo pati, bet laiško vis nebuvo VKr 224. *Dargi jei sunegaluodavo — gydymas taip pat buvo žinomas. Jei dantys skaudėjo, reikėjo išgerti brangvyno; jei pilvas suskaudėdavo, taip pat šnapsas turėjo padėti* IS III 12—13. *Tatai graborius visuo met darė, jei buvo kuo užimtas* PC 246.

b) Esamojo laiko (priešdėlėtos) formos vietoje būtojo dažninio:

O jeigu mešką ar vilką sutikdavo, tai be peilio, su rankomis, tik — tir-tir-tir, ir nuneria kailį PC 350. *Jei niekas jiems nekludė — tai ir neįsileidžia į vidų Rimeikos... Ž 136.*

c) Būsimasis laikas būtojo dažninio prasme:

Kitą dieną, po lošimo, jeigu Verbylos nepakviesdavo — prieis ir padarys priekaištų PC 325. *Jei ką iš tikros širdies sakysiu — tuoj šyp-*

sodamos paklaus: „Be nemeluoji?“ Ž IV 328. *Jeji po kiemą sukinišis, visi sparnuočiai didžiausiu triukšmu išsilakios, būdavo...* IS III 16.

Vadinasi, tiesioginės nuosakos būtašis kartinis, ešamasis ir būsimasis laikai, būdami viename kontekste su būtuoju dažniniu laiku, netenka savo, absoliutaus laiko reikšmės ir vartojami būtojo dažninio prasme; o būtašis dažninis laikas visada išlaiko savo reikšmę.

Tačiau rastos dvi sąlygos-gretinimo konstrukcijos, kuriose pagrindinio sakinio tariniais einančios formos išlaiko esamojo nuolatinio ir liepiamosios nuosakos reikšmes, pvz.:

Jeji mums tie žygiai nepavykdavo iki šiol pavieniui, tai jau dabar, abiem ordinam susijungus, pasisekimas užtikrintas AVP 27. *Jeji tau tai nepareidavo į galvą, tai pagalvok, gerai pagalvok, pasimokyk ir būkitų repetitorius* Vžg 352.

B. NEREALINĖS SĄLYGOS KONSTRUKCIJOS

Nerealinių sąlygos konstrukcijų šalutinio sakinio tariniais gali eiti vientisinės ir sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, bendratis ir padalyvis (pastarieji retai). Pagrindinio sakinio tariniais eina įvairios visų nuosakų formos. Nerealinius sąlygos-pasekmės santykius nulemia jungtukas *jei(gu)* kartu su minėtosiomis tarinių koreliacijomis.

Daugiareikšmis jungtukas *kad* nerealinėse konstrukcijose sutinkamas dažniau negu realinėse. Be to, jungtukas *kad* konstrukcijose su tariamosios nuosakos formomis, be sąlygos-pasekmės santykių, gali reikšti ir kitas sintaksines reikšmes (pvz., papildinio, tikslo), todėl sąlygotumo reikšmė šiuo atveju nustatoma pagal komponentų prasnę.

Nustatant modalumo ir laiko reikšmes nerealinėse sąlygos konstrukcijose, lemia tarinių forma, o laiko aplinkybės ar modaliniai žodžiai ir artimiausias kontekstas tėra pagalbinė priemonė; veikslų vaidmuo labai nežymus. Be to, esamojo laiko reikšmę, apskritai, nustatyti sunku, nes jos vietoje dažniau sutinkama tariamajai nuosakai būdingesnė būsimajo laiko reikšmė. Dėl to esti sunkiau nustatyti ir modalumą, kurio reikšmė gali svyruoti tarp galimo ir praeityje neįvykusio veiksmo.

Pagal modalumą ir laiką nerealinės sąlygos konstrukcijos gali būti suskirstytos į tris pogrupes: būsimajo laiko (potencialines) konstrukcijas, esamojo laiko konstrukcijas su įvairiomis modalumo reikšmėmis ir būtojo laiko nerealines konstrukcijas.

I. Būsimajo laiko potencialinės sąlygos konstrukcijos

Nerealūs sąlygos-pasekmės santykiai turi modalinę potencialumo reikšmę, kai sąlyga ir pasekmė vyksta būsimajo laiko fone, o tai priklauso nuo tam tikrų tarinių koreliacijų ir leksinių rodiklių su modalumo ar laiko reikšmėmis.

1. Pagal modalumą panašiausios į realines yra tos nerealinės sąlygos konstrukcijos, kurių šalutinio sakinio tariniais eina vientisinės tariamosios nuosakos formos, o pagrindinio — tiesioginės nuosakos būsimasis laikas; įvykio veikslų formos tokiais atvejais sutinkamos dažniau, negu eigos. Esant tokioms tarinių koreliacijoms, veikslas-pasekmė įvyks atei-

tyje tikrai ir būtina po veiksmo-sąlygos, o tai gali paryškinti ir leksinės priemonės. Pavyzdžiui:

Pamėginsiu gydyti; jeigu išgydyčiau, tai tikrai būsiu stebuklingas daktaras... Ž 73. O jeigu vis dėlto sustreikuotų — jų vieno vietoje bus dešimtys IS III 202. Jis pravartus yra tam: jei norėtum matyti kokią vietą arba kokį miestą ir ką dirba — visa pamatysi SD 82.

2. Kai pagrindinio sakinio tariniu eina liepiamoji nuosaka, konstrukcija turi dar ir privalumo, būtinumo atspalvį, o būsimojo laiko reikšmė ne tokia aiški. Jei subjektas nusakytas trečiuoju asmeniu, pagrindiniame sakinyje gali būti ir geidžiamoji nuosaka; tada konstrukcija turi pageidavimo, leidimo atspalvį. Be to, šių konstrukcijų šalutinis sakinytis dažniausiai eina prieš pagrindinį, o jo subjektas reiškiamas įvardžiu *kas* nežymimąja prasme; dėl to konstrukcija turi ir tam tikrą sątykinę reikšmę.

Jeigu mama sužinotų, kad manęs nėra, pasakyk, kad pas Dundulienę išėjau Ž 284. ...Jei kas atvažiuotų, arklis pašerk pastoginėj Ž 31. Jei kas nuo tavęs norėtų ko, manęs nepasiklausęs, neapsiimk SD 93. Jeigu kas ateitų, tegu lukterėja PV 319.

3. Pagrindinio sakinio tariniu gali eiti tiesioginės nuosakos esamojo laiko formos, nerealinėse konstrukcijose turinčios kai kurias reliatyvias laiko reikšmes. Tokiose konstrukcijose galimas priežasties ar laiko atspalvis.

a) Esamojo laiko formą turi modaliniai veiksmožodžiai (*galėti, turėti...*), einą kartu su bendratimi. Toks junginys turi tam tikrą būsimojo laiko reikšmę. Pavyzdžiui:

Gali žmonės nustot valgę, sakysim, jeigu aš atidaryčiau bučernės biznį, gali žmonės nustot gėrę, jeigu aš būčiau salūnininkas... bet mirti žmonės nenustos niekuomet PC 208. Nedidelis daiktas, jeigu grįžtum be kojosis... Nereikia nusiimti ir tada, jei tektų grįžti be galvos PC 175.

b) Esamojo laiko formos gali turėti būsimojo arba esamojo nuolatinio laiko reikšmę; tada būsimojo laiko trukmė esti ribota: kas nors įvyks tuoj pat, įvykus tariamam veiksmui-sąlygai.

Atmink, Vanda, kas mūsų laukia, jeigu tu dėl kažkokių ten tuščių širdies kaprizų išardytum tas jungtuves! PV 90. Šiandien, jeigu sutrukdytų, tai ji turi Smeltėj pažįstamų dar iš karo laikų IS III 214.

4. Pagrindiniame sakinyje gali būti ir būtojo kartinio laiko su bendratimi junginys, pvz.:

Juk Jonelis liepė brūkliu duris užstumti, jeigu jos arba kitos kokios ponios atvyktų jo beieškodamos PV 48. Panelė Jadvyga ketino pati įsikisti į tą reikalą, jei Kedulis vis dar priešintųsi dukters vedyboms su mylimu vaikinu VM-P 545. Ji taip skundėsi savo vienuma, nuobodžiu, kad Tutkus, atsiminęs keturių aukštų namus, pasisiūlė kiek galėdamas jos gyvenimą paįvairinti, žinoma, jeigu ji sutiktų AVc 468.

Kaip matome, visos konstrukcijos veiksmas gali vykti praeityje, priklausomai nuo artimiausio konteksto. Vadinasi, susidaro tarsi būsimojo istorinio laiko reikšmė, kuri yra galima ir nerealinėse konstrukcijose su

vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis abiejuose komponentuose. Palyginkime:

Gubernatorius jį net apkabinęs ir pasakęs jam, kad jei tokių vyrų daugiau būtų, tai, girdi, Klaipėdos kraštas kitoip stovėtų... IS III 273—274.

5. Būsimojo laiko ir potencialumo reikšmę turi ir nerealinės sąlygos konstrukcijos su vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis abiejuose komponentuose priklausomai nuo tam tikro artimiausio konteksto ar laiko aplinkybės žodžių, pvz.:

Kad dangus tave užgriūtų, ginklais paremtumėm, kad žemė po tavim prasisirtų — skydais užklotumėm, kad visas pasaulis prieš tave sukiltų — savo kalavijais apgintumėm... VKr 40. *Aš būsiu pirmoji [...], jei tik sužinočiau — ir neičiau už tokio* Ž 203. *Ką jūs darytute, kad seno Lapino netektute?* VKr 82.

6. Potencialinėse konstrukcijose su vientisinių tariamosios nuosakos formų koreliacijomis neretai iškyla antrinė geidžiamoji reikšmė. Pageidavimas (prepoziciškame šalutiniame sakinyje) gali būti išreikštas gramatiškai — šaukiamosiomis dalelytėmis ir tam tikra nutrūkstama intonacija, jei komponentai susiję pridurtiniais sintaksės ryšiais.

O jeigu jam pasisektų! Koks laimingas jis būtų! AVc 121. *Kad aš taip matušėlę turėčiau! jūros mares plaukčiau* Ž 48. *Vai, kad jis galėtų ją pamatyti, su ja pasikalbėti, jis tuoj įspėtų, kaip kas yra* VM-P 445.

Kaip matome, sąlygos-geidžiamosios konstrukcijos komponentai pasižymi tam tikra sintaksine nepriklausomybe, būdami panašūs į savarakiškus sakinius; todėl pagrindinis sakinyje gali būti praleistas ir numanomas kaip trumpas modalinis pageidavimo vertinimas — *tai būtų gerai, blogai...*

Kad išeitų brolelis, išsineštų kardelį, o kad iškirstų mano vargelį iš anytos vartelių! SS 97. *A, kad taip man tokie batai!..* AV III 49. *Kad taip būtų mažoji!..* Ž 175.

Palyginkime pageidavimą su leksiškai išreikštu modaliniu vertinimu: *Ai, būt gerai, kad suplevėsuotų ant Gedimino kalno vėliava* PC 333.

Geidžiamoji reikšmė sustiprėja, kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami veiksmažodžių *galėti, pajėgti* ir pan. tariamosios nuosakos vientisinėmis formomis, plg.:

O, kad žmogus visuomet galėtų m juoktis, tuomet viskas būtų gerai!.. PV 29. *Kad ji pati pajėgtų, oi, kaip ji bėgtų, ieškotų, žinoma, ir rastų* IS III 312. *Ak, jeigu jis galėtų dabar sutikti tą gudrų sielų gelbėtoją!* PC 188.

7. Sąlygos-geidžiamųjų konstrukcijų šalutinio sakinio tariniais gali eiti bendratis arba būtojo kartinio laiko padalyvis su būsimojo laiko reikšme. Tada prepoziciškas šalutinis sakinyje reiškia geidimą, kuriam įvykus, ateityje įvyktų ir kitas, pagrindinio sakinio veiksmas, reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis. Pavyzdžiui:

Ot, jei griebti taip muziką — būtų porcija gera! TT 149. *O jeigu taip surikt, iš visos gerklės surikt gatvė! Praeiviai, be abejo, sustotų...*

PC 132. *Ponai, o kad taip pastačius aukščiausią bokštą Lietuvoje... a?*
PC 342.

Šios konstrukcijos pasitaiko retai: vietoj bendraties ar padalyvio dažniau vartojamos tariamosios nuosakos arba būsimosio laiko formos.

8. Skyrium minėtini geidžiamieji sakiniai su jungtukais *jei(gu)*, kad be pagrindinio sakinio. Toks geidžiamasis sakiny, būdamas tam tikru laipsniu pastovus žodžių junginys (jo tariniais eina tik tam tikri veiksmažodžiai), pats prijungia po jo einantį šalutinį paaškinamąjį (papildinio) sakinį, kuris jungiamas jungtukais ar prijungiamaisiais žodžiais *kad, kaip, kiek, kada, kas, koks* ir pan. Šiuose sakiniuose sąlygos ir geidimo reikšmės keičiasi su kitomis modalinėmis reikšmėmis, būdingomis vaizdingai dialogų kalbai.

Štai, geidžiamųjų sakinių tariniais eina veiksmažodžių *matyti, girdėti, suprasti* ir pan. tariamosios nuosakos formos (sudurtinėmis atliktinėmis formomis nusakomi praeityje įvykę veiksmai). Geidimo reikšmė čia ryškesnė už sąlygos.

O, kad tu pamatytum, kas čia kartais darosi! PV 189. *O, Justai, jeigu tu suprastum, jei būtum matęs, kokia ji buvo nelaiminga...* AVc 436. *O kad tamista girdėtai, kaip jis poteriauja!* VKr 69. *Jeigu ji žinotų! Jeigu ji suprastų, kad jis visai ne to joje ieškojo* AVc 269.

Geidžiamuoju sakiniu dažniausiai eina pasakymas *kad (jei) tu žinotum, kad (jei) jūs žinotumėt*. Šis pastovus žodžių junginys gali tapti įterptiniu sakiniu, kai jo ryšys su šalutiniu paaškinamuoju sakiniu pastebimai susilpnėja arba visiškai nutrūksta. Tada jis vartojamas kaip modalinis sušukimas su geidimo atspalviu.

Ak, kad tu žinotum, kaip aš esu ištroškusi tėviškos meilės, tokios lipšnios, nuoširdžios... PV 162. *Ak, kad jūs žinotumėt, kiek aš šį vakarą iškentėjau!* IS III 208. *Kad tu žinotum: atbėgo ir sukniubo ant stalo* IS III 270. *Ak, kad jūs žinotumėt!..* PV 126. *Aš [...] O, jei jūs žinotumėte...* PV 245. *O, kiek aš iškenčiau per savo gyvenimą, jeigu jūs žinotumėt!* AVc 260.

Liaudies šnekamojoje kalboje minėtieji geidžiamieji sakiniai vartojami paakinimo, paraginimo, pašnekovo dėmesio atkreipimo tikslais (ypač kai jų tariniais eina vienaskaitos antrasis asmuo). Tada šie sakiniai sąlygos ir geidimo reikšmės neturi.

Mūsiškis kai mirė, užsigeidė barsuko mėsos. Tai, sakau, Jokūbėli, gal avies?... o jis... jis, kad matytumėt, pradėjo pykti, net spiaudytis [...], o jis vėl, kad tu žinotum, girdi, aš tavęs katino mėsos prašiau PC 62. *Ir kad žinotum, kai tik ji ištarė tuos žodžius, tuoj ir prisikabino kažkokia lenkė...* AV III 224. *Tai kad gi žinotai, Merkinėn einu* VKr 223.

II. Nerealinės esamojo laiko konstrukcijos su įvairiomis modalumo reikšmėmis

Esamojo laiko reikšmė nerealinėse konstrukcijose yra nelabai aiški dėl specialių morfologinių priemonių trūkumo ir dėl pačios tariamosios nuosakos specifikos — reikšti dabartyje neegzistuojantį veiksma. Vistik

šios konstrukcijos gali būti skirstomos pagal laiko aplinkybės žodžius, artimiausiąjį kontekstą ir tariamosios nuosakos formas, einančias komponentų tariniais.

1. Kai abiejų komponentų tariniais eina vientisinės tariamosios nuosakos formos, esamojo laiko reikšmė gali priklausyti nuo laiko aplinkybės žodžių ir artimiausio konteksto, tačiau tai tik reliatyvus esamasis laikas dėl šioms nerealinėms konstrukcijoms būdingos būsimojo laiko reikšmės.

Būtau kvaila, jei d a b a r nepasinaudotau proga ir neatnaujintau pažinties su Maryte VKr 265. *Juk d a b a r būtų stąčiai išganymas, jei Jurgis būtų namie* IS III 103. *Jeį ir aš tokia būčiau, tai š i a n d i e n ubagais eitu mėm, o ne karieta važiuotumėm* IS III 166.

2. Kai nėra konkrečių esamojo laiko rodiklių, tai vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis reiškiamas neapibrėžtas esamasis laikas, plg.:

Kad nebūtų sunki liga, negulėtų kelinta nedėlia, nė to daktaro, nė tų aptiekų nereikėtų Ž 73. *Bet visų šių gražumų nei nematytau, jei skerdžius kas vieną rytą nekeltų manęs iš miego, dumdamas ragan ir pliauškindamas botagu...* VKr 59.

Tarp nerealiųjų sąlygos konstrukcijų, neturinčių leksinių laiko rodiklių, pasitaiko nemaža įvairių apibendrinimų (su menkesniu potencialumo laipsniu), kaip antai: mįslių, patarlių ir t. t.

Kad kabikas nekabotų, ir tupikas netupėtų. Kad atsitiestų, dangų parremtų, kad rankas turėtų, vagį sugautų. Kad kiaulė ragus turėtų, visą svieta išbadytų. Jeigu visi taip elgtųsi, tvarkos nebūtų PV 410.

Tam tikra apibendrinamoji prasmė būna ir tais atvejais, kai šalutinio sakinio tarinys tik numanomas, o pagrindinio sakinio tariniu eina vientisinė tariamosios nuosakos forma.

Visai ne nuo lietaus... *Kad nuo lietaus, visados būtų, kai lyja* VKr 70. *Kad taip namie, būčiau bemiegtanti* Ž 187. *Kad taip man, akis išdraskyčiau!* Ž 9.

3. Kai šalutinio sakinio tariniu eina sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, o pagrindinio — vientisinė tariamosios nuosakos forma, tai sąlygos-pasekmės santykiai vyksta nuosekliai: dėl neįvykusio praeityje veiksmo-sąlygos nevyksta veiksmas-pasekmė dabartyje. Pavyzdžiui:

Kad būčiau savo akim nematęs, kitam šakant netikėčiau... SD 162. *Jeį aš pati būčiau neteisiai gyvensi, man joks kunigas nepadėtų* IS III 327. *O kaip siustai, kad būtai gavęs tokią, kokią Strublys yra gavęs* VKr 49.

Esamojo laiko reikšmė pagrindiniame sakinyje gali būti sukonkreinama leksiškai:

Argi ne šimtą kartų d a b a r būtų geriau, kad būtų paklausę senio Stašenio ir palaiminę vaikus? AV III 39. *Jeigu mes būtumėm ramiai sau gyvenę, nekovoję? ...Ar taip š i a n d i e n saulė šviestų?* PV 235.

4. Kai pagrindiniame sakinyje yra sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, tai vientisinė tariamosios nuosakos forma šalutiniame

sakinyje turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, o visos konstrukcijos veiksmas vyksta praeityje.

Kad nerištų, būč nepasilikęs nè ant antrų metų Ž 48. Jeigu garsiu balsu ir bliaurant galima būtų dvarą įgyt, — jautis būtų seniai per vieną dieną du įgijęs PC 26. Kad jisai, dievuliau, turėtų, tai jo pirmiausia būtų prašiusi VKr 231.

5. Galimos retos nerealinės sąlygos konstrukcijos su sudurtinėmis pradėtinėmis tariamosios nuosakos formomis (veiksmažodžio *būti* vienisinė tariamosios nuosakos forma + esamojo laiko veikiamasis dalyvis su priešdėliu *be-*). Visos konstrukcijos laiko fonas priklauso nuo komponentų tarinių.

Esamojo laiko reikšmei pailiustruoti tiktų kad ir šis pavyzdys: *Jei būtum laiku pranešęs, būtume jau bedirbą.*

Palyginkime konstrukciją su būtojo laiko reikšme:

O kitaip jau būčiau besąs užmuštas, kad būčiau pats sėdęs į lopšį SD 78.

Būsimojo laiko reikšmė:

Mano obuolys tam pravers, tam bus pravartus: kad būtų kas bemirštąs, uždėjus tą obuolį ant ligonio, pasveiktų tuojau, jei liga būtų nemirštama SD 84.

III. Būtojo laiko nerealinės sąlygos konstrukcijos

Nerealius sąlygos-pasekmės santykius praeityje nulemia sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos abiejuose komponentuose su būdinga toms formoms būtojo laiko reikšme, kuri priklauso nuo būtojo kartinio laiko veikiamąjo dalyvio; laiko aplinkybės žodžiai arba kontekstas tik paryškina būtojo laiko reikšmę, jos nekeisdami.

Antra vertus, nerealus, praeityje įvykęs veiksmas lietuvių kalboje turi būti reiškiamas sudurtinėmis atliktinėmis tariamosios nuosakos formomis, todėl, pavyzdžiui, vientisinių tariamosios nuosakos formų vartoseną šiuose sakiniuose laikytina neteisinga:

Jį būtų patenkinusi ir kukli boso vietelė, jeigu iš tikrųjų senąjį bosą pašalinę (būtų pašalinę. — L. D.) už negro iškepimą PC 141. Techninės tarybos nariai nepamena, tur būt, nè vieno posėdžio, kuriame jis nekovojo (būtų nekovojęs. — L. D.) už savąjį išradimą Iš laikr.

1. Nors būtojo laiko reikšmė ir organiškai susijusi su tariamosios nuosakos sudurtinėmis atliktinėmis formomis, tačiau dabartinės lietuvių kalbos nerealinėse sąlygos konstrukcijose sąlygos-pasekmės santykiams praeityje papildomai paryškinti neretai vartojami tam tikri laiko aplinkybės žodžiai arba gretimasis kontekstas, pvz.:

Seniai aš jau būčiau atsikėlus, kad būčiau galėjusi IS III 109. Kad būtų pirma žaizdos nematęs — būtų netikėjęs, jog buvo piauta Ž 4. Suvelėjo sūnui nesigailėdama straigu per nugarą ir būtų davusi dar daugiau, jei tasai nebūtų pabėgęs VKr 207.

Palyginkime konstrukcijas, kur nerealius sąlygos-pasekmės santykius praeityje nulemia tik sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos be jokių kitų priemonių:

Nebūtumėm žinoję, jei nebūtum pasisakiusi IS III 86. *Jeigu aš būčiau žinojęs, tiek tu būtum ir mačiusi iš manęs pinigų* PV 149.

2. Kai tariamosios nuosakos formos yra sudurtinės atliktinės, gali būti reiškiamas neįgyvendintas praeityje pageidavimas.

O, kad taip jis pats, Petras, būtų buvęs namie! Jis būtų ją apgynęs, būtų pabėgęs su ja, kur akys veda VM-P 445. *A k, jeigu čia būtų pakliuvęs Bobbi, — niekšas, melagis viliokas, — Frankas būtų jam parodęs, kaip Lietuvoje kumščiuojasi* PC 122. *A k, jeigu ji būtų matęs bosas Gud ir jo dukte Meri!* PC 120.

Apribojamosios dalelytės *bent*, *nors* (šalutiniame sakinyje), šalia geidžiamosios reikšmės, iškelia dar antrinę priešpastatymo atspalvį, plg.:

O, jeigu ji būtų bent kiek susidomėjusi juo, ji būtų radusi progų su juo susitikti! AVc 222. *Kad nors raštus kokius būtumėt padarę* AV III 181.

3. Nerealinėse (ypač su būtojo laiko reikšme) konstrukcijose tam tikrą vaidmenį (sintaksinių ir modalinių reikšmių atžvilgiu) atlieka neiginys ir kai kurie modaliniai žodeliai.

a) Gramatiškai išreikštas neiginys šalutiniame sakinyje paprastai nulemia antrinę priežasties atspalvį: šalutinis sakinyje tarsi nusako galimo pagrindinio sakinio veiksmo priežastį; tai ypač pastebima, kai šalutinis sakinyje eina po pagrindinio, pvz.:

Visas gyvenimas būtų buvęs daug paprastesnis ir viskas būtų sparčiau augę ir žydėję, jei tas Būblys nebūtų vis painiojęsis po kojom! IS III 322. *O kad būtau neleidusi, moterėle, būtų vogčiomis ištuštinęs visus namus* VKr 228.

Jei neigiamą prasmę turi pagrindinis sakinyje, tai priežasties atspalvio nebūna, tik kartais galima tam tikra antrinė priešpastatymo reikšmė, plg.:

Kad taip kitas būtų pasielgęs, aš pati būtau nežinojusi, kaip peikti VKr 222. *Ne, Jokūb, kad tu būtum buvęs namie, taip nebūtų atsitikę* IS III 308. *Jeigu aš būčiau buvęs kvailas, tai ir iš Rusijos mano kojos nebūtų išnešusios man sveikos galvos* PV 202.

b) Konstrukcijos modalumas gali priklausyti nuo įvairių modalinių žodžių pagrindiniame sakinyje. Vieni jų (*gal*, *rasi*, *tarytum* ir pan.) iškelia netikrumo, abejojimo atspalvį, sustiprindami konstrukcijos hipotetiškumą, kiti (*be abejo*, *tikrai* ir kt.) paryškina tikrumo, realumo atspalvį ir tuo pačiu konstrukcijos potencialumą. Pavyzdžiui:

Kad Jurgelis būtų grįžęs, rasi būtų buvę kitaip IS III 320. *Kad būtau, dievuliau, žinotum, rankas tarytum sau apsilaužius būtau* VKR 230. *O kad judu būtumėt išlošę, nebūtų buvę, man rodo s, nė vieno grieko* Ž 150.

Tokiais atvejais pagrindinis sakinyje turinio atžvilgiu priešpastatomas šalutiniame, o tai dar labiau paryškina modalinę stiprinamoji dalelytė ir.

Jei būtų reikėję, Barbė gal ir nebūtų atsisakiusi IS III 116. *Jeigu būtų anstolis žinojęs, jis būtų, be abejo, citavęs ir Tacitą* PC 311.

IV. Nerealinės sąlygos konstrukcijos be tarinio šalutiniame sakinyje

Dabartinėje lietuvių kalboje sutinkamos nerealinės sąlygos konstrukcijos be tarinio šalutiniame sakinyje, kai yra neigiamas to sakinio subjektas (asmuo arba daiktas). Toks neigiamas subjektas yra reiškiamas įvairiais asmeninių įvardžių asmenimis ir skaičiais, daiktavardžiais arba ištisais žodžių junginiais. Pagrindinio sakinio tariniu eina įvairios tariamosios nuosakos formos. Turinio atžvilgiu pagrindinis sakinyje dažniausiai esti priešingas realiai tikrovei, nes tam turiniui įvykti trukdo neigiamasis šalutinio sakinio subjektas. Pavyzdžiui:

...Kad ne aš, rūtele, jau būtų ta nabažė ant lentos Ž 200. Kad ne ji, viskas būtų buvę gerai... AV III 240.

Tais atvejais, kai ir pagrindinio sakinio turinys yra neigiamas, abiejų komponentų turiniai sutampa, ir visa konstrukcija turi bendrą teigiamą prasmę, pvz.:

Kad ne maži paukšteliai lakuonėliai, nesimarguotų mūsų pievelės, nežaliuotų mūsų sodai ir girios VKr 52.

Pastebėtina, kad šalutinis sakinyje laiko reikšmės neturi, o pagrindinio sakinio veiksmo laikas gali būti įvairus dėl įvairių tarinio formų, laiko aplinkybės žodžių, konteksto arba pagrindinio sakinio prasmės.

1. Jei pagrindiniame sakinyje yra vientisinės (retkarčiais sudurtinės pradėtinės) tariamosios nuosakos formos, tas sakinyje gali turėti perfekto, esamojo išplėstinio arba esamojo-būsimojo laiko reikšmę. Pavyzdžiui:

1. Kad ne tas Banio Jonis, būtų me i kamaroje besėdįs; dabar jis tavo vietą užėmė Ž 151. 2. Kad ne Višinskis, po šiai dienai Jovaras būtų su paukšteliais ir miško paukšteliams savo giesmeles bedainuojas Ž VI 462. 3. Jeigu ne tamsta, manęs seniai jau nebūtų šiame pasauly PV 311. 4. Kad ne šventė, dabar nueitau ir nukirstau VKr 80. 5. Kad ne ta mano gera širdis, tu nebekukuotum šiandien Benagiuose, Plutele IS III 155. 6. Jei ne tu, ar aš rašyčiau? TT 117. 7. Frankas pats eitų į karą, jeigu ne kairė koja, kurioje braška kaulas PC 178.

Šie pavyzdžiai nevienarūšiai laiko reikšmę. Pagrindinio sakinio veiksmas būtų vykęs praeityje, iki pat kalbamojo momento, jei tam nesipriešintų šalutinio sakinio subjektas (1–2 pvz.). Trečiame ir penktame pavyzdyje jaučiama tam tikra būtojo laiko reikšmė (nebekukuotum jau seniai, ne tik šiandien). Šeštame pavyzdyje jaučiama išplėstinė laiko reikšmė (ar iš viso rašyčiau?). 4 ir 7 pavyzdžiuose kalbamuojamuoju momentu veiksmas dar nevyksta, tik galėtų vykti ateityje.

2. Kai pagrindinio sakinio tariniu eina sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, tai pagrindinio sakinio turinys dažniausiai realios tikrovės neatitinka, ir veiksmas vyksta tik praeityje, pvz.:

Jei ne aš, tai tamstą ir tamstos draugus minia tada būtų akmenimis užmušusi AV III 238. Ir būtų tuomet Stagarą nusūdiję, kad ne tu Ž 247. Jeigu ne rytmetiniai lentiūvių ir popieriaus fabriku švilpukai, — tas miestelis būtų buvęs savas, brangus tėviškės kampas PC 88.

Komponentų turinio priešpastatymo laipsnis gali būti nevienodas: žodžiai su modaline dvejojimo prasme tą laipsnį mažina, stiprinamoji dalelytė *ir* — didina.

Jeigu ne aš, gal būt, nebūtum pamilus ir to savo bernuželio PV 320.
Kad ne svečiai, būč ir šiandienėjusi... AV III 113.

3. Pagrindinio sakinio tariniu retkarčiais gali eiti kitos, ne tariamosios nuosakos formos, kurios sąlygos konstrukcijose modalumo ir laiko reikšmėmis esti panašios į tariamąją nuosaką.

Štai, vietoj vientisinės tariamosios nuosakos pagrindiniame sakinyje gali būti liepiamoji nuosaka; tada visa konstrukcija yra apibendrinamojo pobūdžio:

Jeigu ne kūdikis, nors gyvai lįsk į žemę PV 312. *Kad ne ta viltis, tai nors galvą duok į sieną* Ž IV 356.

Vietoje sudurtinių atliktinių tariamosios nuosakos formų gali būti pavartotas tiesioginės nuosakos būtasis kartinis laikas.

Naktis buvo nešalta, ir nakvoti ore buvo pusė bėdos, jeigu ne alkis PC 125. *Ir dar poniutės tiek iširdo, kad jau viena kitai vos plaukų nenurovė, jeigu ne jų vyrai, kurie ėmėsi paliaubas daryti* PC 380. *Jei ne dūmai, besiverčią iš kamino, galė jo atrodyti, kad joje niekas negyvena* VD 120.

Vadinasi, dabartinės lietuvių kalbos sąlygos sakinių su jungtukais *jei(gu)*, kad apžvalga rodo šių sakinių gramatinės sandaros bei reikšmių turtingumą ir įvairovę. Sintaksinės reikšmės atžvilgiu šalutiniai sąlygos sakiniai artimai siejasi su priežasties ir laiko sakiniais, o tai priklauso nuo loginių ir semantinių šių sakinių ypatybių.

Vilniaus valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Rusų kalbos katedra

Įteikta
1961 m. sausio mėn.

SANTRUMPOS

AV	— A. Vienuolis, Raštai, V., 1954—1955.
AVP	— A. Vienuolis, Padavimai ir legendos, V., 1957.
AVc	— A. Venclova, Raštai, II t., V., 1955.
IS	— I. Simonaitytė, Raštai, V., 1958.
Iš laikr.	— iš laikraščių ir žurnalų.
M. p.	— Mūsų pasakos, V., 1958.
PC	— P. Cvirka, Frank Kruk, V., 1953.
PMš	— Pr. Mašiotas, Ir aš mažas buvau, V., 1956.
PV	— P. Vaičiūnas, Dramos, V., 1956.
SD	— S. Daukantas, Žemaičių pasakos, V., 1955.
Sm. t.	— Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII amžiuje, V., 1956.
SS	— S. Stanevičius, Dainos Žemaičių ir Lietuvių, V., 1954.
TT	— T. Tilvytis, Raštai, II t., V., 1954.
Už. k.	— Užburta karalystė, Lietuvių liaudies pasakos, V., 1957.
VD	— Vl. Dautartas, Panemunės apsakymai, K., 1958.
VKr	— V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, V., 1955.

- VM — V. Montvila, Raštai, II t., K., 1956.
 VM-P — V. Mykolaitis-Putinas, Sukilėliai, I t., V., 1957.
 Vžg — Vaižgantas, Raštai, I t., V., 1956.
 Ž — Žemaitės raštai, III t., K., 1927.
 Ž, IV, VI — Žemaitės raštai, IV, VI t., V., 1956—1957.

ОБ УСЛОВНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ СОВРЕМЕННОГО ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Л. ДРОТВИНАС

Резюме

Основные группы условных конструкций современного литовского языка (с условным союзом *jei(gu)* и многозначным *kad*) классифицируются по видо-временным формам сказуемых придаточного-главного предложений и их смыслу, так как, помимо подчинительных союзов, от определенных сочетаний сказуемых зависят специфические значения обусловленности, модальности, одновременности, конкретности и т.д.

В реальных конструкциях чисто условное значение создается главным образом благодаря условному союзу *jei(gu)* и соотношению будущего времени (в придаточном) с различными сказуемостными формами (в главном предложении). При наличии же настоящего или прошедшего однократного времени в придаточном создаются предпосылки для возникновения дополнительных причинных оттенков, которые формально могут выражаться многозначным союзом *kad*, усилительными частицами *jau*, *ir* и т.д.

Функции видов глагола при различных временах неодинаковы. Так, формы совершенного вида прошедшего однократного времени в придаточном могут подчеркивать побочное причинное значение; с приставочными бессуффиксными формами настоящего времени связаны дополнительные временные оттенки и обобщенный смысл конструкции: при будущем или прошедшем многократном временах формы совершенного вида выявляют лишь временную последовательность действий. Несовершенный вид может быть связан с чисто условным значением и обобщениями.

Нереально-условные конструкции могут иметь временные значения настоящего, будущего и прошедшего. Временное значение настоящего-будущего и связанная с этим потенциальность создается обычно благодаря сочетанию простых форм предположительного наклонения или инфинитива (в придаточном) с тем же простым предположительным наклонением или же настоящим-будущим временами изъявительного наклонения (в главном). Не осуществленные в прошлом нереально-условные отношения создаются, как правило, благодаря сложному предположительному наклонению в придаточном или в обоих предложениях.